

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ДОСВІД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ (1917 – 1921 рр.)

Метою дослідження є аналіз процесів трансформації вищої технічної освіти України в період революції та громадянської війни. Для досягнення поставленої мети використовується ціла низка науково-дослідних методів, провідне місце серед яких посідають конкретно-історичний, історико-генетичний та компаративістський. Використання широкого кола джерел дозволяє зробити висновок, що в період Революції та Громадянської війни система вищої технічної освіти України зазнавала перманентних перетворень, котрі позначились на усіх її компонентах. При цьому протягом 1917–1921 рр. в основу реформування вищої технічної освіти було покладено різні ідеологічні та науково-освітні доктрини.

Ключові слова: вища технічна освіта, революція 1917–1921 рр., Тимчасовий уряд, радянська влада.

Целью исследования является анализ трансформаций высшего технического образования Украины в период революции и гражданской войны. Для достижения поставленной цели используется ряд научно-исследовательских методов, ведущее место среди которых занимают конкретно-исторический, историко-генетический и компаративистский. Использование широкого круга источников позволяет сделать вывод, что в период Революции и Гражданской войны система высшего технического образования Украины подвергалась перманентным преобразованиям, которые затронули все ее компоненты. При этом на протяжении 1917–1921 гг. в основу реформирования высшего технического образования были положены различные идеологические и научно-образовательные доктрины.

Ключевые слова: высшее техническое образование, революция 1917–1921 гг., Временное правительство, советская власть.

The purpose of the research is to analyze the transformation process of higher technical education in Ukraine during the Revolution and the Civil War. A number of scientific and research methods have been used to attain the stated objective with the concrete historical, historical genetic, and comparative methods of research being the basic ones. The research into numerous sources enables the author to draw a conclusion as to the fact that during the period of the Revolution and the Civil War the system of higher technical education in Ukraine was experiencing ongoing changes that influenced all of its components. Given the above, various ideological, scientific and educational doctrines were taken as a basis for the reformation of the higher technical education during the 1917-1921 period. The Provisional Government reforms were liberal and aimed at promoting autonomy of higher technical educational establishments as well as at ensuring full access to the right to higher education. As regards the national governments, their main concern was ukrainization of academic training while the system of higher technical education experienced no fundamental changes under their administration. Finally, during the period of institution of Soviet authority in Ukraine fundamentally new principles of the educational system formation were introduced. They dramatically differed from those of the prerevolutionary age and involved institution of strict state regulations over higher school activities, introduction of positive discrimination in favour of urban and rural proletariat as to the access to the right to education, orientation of the educational process of higher technical educational establishments towards training of subject matter specialists.

Key Words: higher technical education, Revolution of 1917–1921, Provisional Government, Soviet authority.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлюється необхідністю всебічного вивчення історичного досвіду розбудови вищої освіти, який має активно використовуватися в умовах складних і суперечливих трансформацій вітчизняної освітньої системи, що спостерігаються на сучасному етапі. Додаткової актуальності темі дослідження додає і той факт, що проблема реформування вищої технічної освіти в період революції та громадянської війни належить до малодосліджених.

Аналіз актуальних досліджень. Лише окремі аспекти вивчалися в рамках досліджень з історії провідних технічних вишів України та комплексних праць, присвячених трансформаціям вищої освіти за революційної доби [1; 2; 3; 4]. Натомість, цілісна картина трансформацій системи вищої технічної освіти в період 1917–1921 рр. досі не відтворена в історіографії.

Мета статті полягає у тому, щоб спираючись на сучасну теоретико-методологічну базу та залучення нових джерел, комплексно проаналізувати реформи в галузі вищої технічної освіти України, що відбувалися протягом революції та громадянської війни.

Виклад основного матеріалу. Станом на початок 1917 р. підготовку спеціалістів за інженерно-технічними спеціальностями на території України здійснювало чотири виші, в

яких навчалось більше чотирьох тисяч студентів. Серед них були три державні (Харківський технологічний, Київський політехнічний і Катеринославський гірничий інститути) та один приватний – Катеринославський політехнічний інститут, призначений для осіб іудейського віросповідання [5, с. 64, 154]. Восени 1916 р. також було прийнято рішення про відкриття вищих жіночих політехнічних курсів у Харкові, котрі розпочали свою роботу вже у 1917 р. [5, с. 52]. Слід відзначити, що на початку ХХ ст. система вищої технічної освіти характеризувалася наявністю низки протиріч, необхідність вирішення яких зумовлювала потребу в істотному реформуванні. Незважаючи на те, що на території сучасної України було зосереджено до 30% технічних вишів колишньої Російської імперії, їх кількість та географія розташування не відповідали нагальним потребам економіки. На початку ХХ ст. громадськістю неодноразово порушувалося питання про необхідність відкриття політехнічних інститутів в Одесі та Миколаєві. У 1916 р. в урядових колах активно обговорювалась тема заснування державних політехнічних інститутів у Катеринославі та тій же Одесі [5, с. 186–187]. Вимогам часу не відповідала й система вступу до технічних вишів, що характеризувалася наявністю обмежень за політичним, національно-релігійним і гендерним принципами. Наявністю низки проблем характеризувалась система управління технічними вишами, які підпорядковувалися двом різним міністерствам – Міністерству освіти (технологічні інститути) та Міністерству торгу і промисловості (політехнічні та гірничі інститути). При цьому на технічні виші не розповсюджувалися принципи університетської автономії. Дискусії в колах науково-педагогічної громадськості викликала й організація навчального процесу в технічних вишах. З кінця ХІХ ст. критиці піддавалась освітня доктрина технологічних інститутів, навчальний процес яких було спрямовано на підготовку спеціаліста широкого профілю, котрий мав володіти широким багажем загальнотеоретичних знань. Суперечки між прихильниками фундаментальної та вузькоспеціальної освіти було частково знято шляхом відкриття політехнічних інститутів, що давали змогу отримати практичні знання й навички в рамках вузького професійного профілю.

Лютнева революція 1917 р. та прихід до влади Тимчасового уряду спричинили підготовку до широкомасштабної реформи вищої освіти, що базувалася на ліберально-демократичних засадах. Ключовими заходами реформи було максимальне розширення автономії вишів та лібералізація правил прийому до лав вищої школи. Уже в квітні 1917 р. під головуванням члена комісії Тимчасового уряду з реформи вищої освіти професора А. Я. Воронова відбулась урядова нарада з реформи вищої технічної освіти, котра ухвалила низку важливих рішень. Нарада висловила за надання вищим технічним закладам освіти «повної самостійності у питаннях внутрішнього життя». Технічним вишам також було надано право утворювати особливі комітети для співпраці з науково-технічними та промисловими організаціями [7]. Щодо правил прийому було ухвалено рішення про зняття гендерного цензу й розширення переліку навчальних закладів, закінчення яких давало право на вступ до технічних вишів. Окрім випускників гімназій і реальних училищ, таке право отримали особи, які закінчили комерційні та сільськогосподарські училища, учительські інститути, духовні семінарії [8; 9]. Також міністерствами народної освіти та торгу і промисловості було вжито кроків щодо наближення устрою технічних вишів до зразку класичних університетів. Зокрема, у технічних вищих школах запроваджувались посади ректора і проректора, навчальні комітети реорганізовувались у ради, а відділення – у факультети [10; 11].

Унаслідок збройного виступу більшовиків освітня реформа Тимчасового уряду лишилася незавершеною. З листопада 1917 р. більша частина території сучасної України увійшла до складу Української Народної Республіки, яка наприкінці квітня 1918 р. поступилася місцем Гетьманату П.Скоропадського. Головною метою культурно-освітніх реформ національних урядів України була українізація всіх сфер суспільного життя, у тому числі й вищої освіти. Втім, процеси українізації торкнулися лише гуманітарних підрозділів класичних університетів, тоді як технічні виші продовжували зберігати російськомовний

характер. У той же час, урядові структури Центральної Ради та Гетьманату, звичайно, розуміли величезну роль технічної освіти в економічному розвитку держави та вживали певних заходів щодо її підтримки. Так, Генеральним секретарством освіти УНР було асигновано 149 тис. крб. на укріплення матеріальної бази Київського політехнічного інституту та прийнято рішення про утворення ще одного технічного вишу в Києві – Київського технічного інституту, розрахованого на понад тисячу студентів [12, с. 91; 2, с. 56]. Відкриття політехнічних інститутів у Миколаєві та Херсоні планувалося Міністерством народної освіти Гетьманату [2, с. 56]. Вкрай важливе значення мало відкриття першого технічного вишу в Одесі – громадського політехнічного інституту, котрий було утворено за ініціативою Одеського технічного товариства та студентів-техніків, які були змушені переїхати до міста внаслідок складної політичної ситуації в провідних університетських центрах колишньої Російської імперії. У серпні 1918 р. інститут провів перший набір, який склав понад 1100 студентів [13].

У 1919 р. в Україні відбулося друге встановлення радянської влади, яке охарактеризувалося низкою радикальних перетворень у галузі вищої освіти. Постановою від 18 березня 1918 р. було фактично скасовано автономію вищих шкіл, вирішальні повноваження в сфері управління якими переходило до комісарів, котрі призначалися в адміністративному порядку. Із зрозумілих причин це нововведення викликало протест з боку низки вишів, до яких приєднався і Харківський технологічний інститут [3, с. 38]. Тоді ж було розпочато комплекс заходів, спрямованих на так звану пролетаризацію студентського контингенту, тобто створення сприятливих умов для вступу до лав вищої школи вихідцям із робітничого класу та найбіднішого селянства, котрі складали основу соціальної бази більшовиків (відміна вимоги щодо наявності середньої освіти для абітурієнтів та скасування плати за навчання).

На початку 1920 р. на терені УСРР розпочалася широкомасштабна освітня реформа, спрямована на впровадження так званої раціоналістичної моделі вищої освіти, тобто утворення системи підготовки спеціалістів вузького профілю. Ідея щодо утворення принципово нової у порівнянні з дореволюційним часом системи освіти, спрямованої на набуття вузькоспеціальних знань та умінь, була вперше втілена в життя в Радянській Росії. При цьому чільне місце у новій освітній системі відводилося саме інженерно-технічній освіті. У резолюції IX з'їзду РКП(б), котрий відбувся у березні 1920 р., підкреслювалося, що «усі сили Наркомату освіти РСФСР мають бути спрямовані на широку популяризацію природничо-наукових і технічних знань, на організацію професійної освіти усіх типів та розрядів» [1, с. 53]. Для реалізації цієї мети при Наркоматі освіти РСФСР було утворено Головний комітет професійно-технічної освіти (Головпрофос), який мав здійснювати керівництво всією системою професійної освіти в країні [14, арк. 20–21].

У квітні 1920 р. було затверджено вироблені Головпрофосом Основні положення реформи вищої технічної школи, якими передбачалися докорінні зміни в організації навчальної роботи технічних вузів, спрямовані на домінанту практичних знань над загальнотеоретичною підготовкою [15, арк. 67–71]. Дані положення стали основою ухваленого Радою Народних Комісарів УСРР Декрету про вищі технічні навчальні заклади від 10 серпня 1920 р. Цим документом передбачалися докорінні зміни в організації роботи технічних вишів, зокрема, скорочення строку навчання до 3-х років, переорієнтація навчального процесу на практичні форми роботи, відокремлення наукової роботи від навчальної шляхом утворення спеціальних дослідних інститутів [16, арк. 3]. Істотних перетворень зазнала й система закладів вищої технічної освіти. Станом на початок 1921 р. в Україні залишилися чотири найбільші виші – Харківський технологічний, Київський та Одеський політехнічні, Катеринославський гірничий інститути. У свою чергу, Київський технічний інститут, Харківські жіночі політехнічні курси та Катеринославський політехнічний інститут було ліквідовано шляхом злиття з більш значними вишами [4, с. 128; 14, арк. 99]. Також у 1920 р. продовжувалася політика пролетаризації студентського контингенту. 8 травня Народним комісаріатом освіти УСРР було затверджено Інструкцію

про прийом до вишів, відповідно до якої вступні привілеї отримали діти трудящих, члени профспілок та КП(б)У [14, арк. 97]. З березня 1921 р. при технічних вишах розпочалось відкриття робітфаків, метою яких була підготовка до вступу у вищу школу осіб, котрі не мали необхідних для цього базових знань і навчально-наукових компетенцій [6, с. 261].

Реалізована у 1919–1921 рр. радянська реформа вищої освіти зазнає переважно негативних оцінок із боку сучасних науковців [17, с. 111; 18]. І дійсно, такі суперечливі заходи, як переорієнтація навчального процесу на набуття майже виключно вузькоспеціальних знань, відділення навчальної роботи від наукової та заміна академічних критеріїв відбору до вищої школи соціально-класовими, без сумніву, негативно позначилися на рівні підготовки й загальної культури випускників вишів та були визнані хибними вже на початку 1930-х рр. У той же час варто визнати, що ставка на масовість і надраціональність вищої технічної освіти була, принаймні частково, виправдана об'єктивними потребами післявоєнної відбудови економіки та індустріалізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок вищесказаному, необхідно відзначити, що передумови реформування вищої технічної освіти, яке тривало протягом всього періоду 1917–1921 рр., склалися ще за дореволюційного часу. Розширення системи технічних вишів, зняття обмежень у праві на здобуття вищої освіти, вдосконалення системи управління технічними вишами тощо, були об'єктивними вимогами суспільного розвитку, тому не дивно, що саме ці питання привертали увагу урядів революційної доби. При цьому протягом 1917–1921 рр. в основу реформування вищої технічної освіти було покладено різні ідеологічні та науково-освітні доктрини. Реформи Тимчасового уряду носили ліберальний характер та були спрямовані на поширення автономії технічних вишів й забезпечення загального права на здобуття вищої освіти. Щодо національних урядів, то вони приділяли основну увагу процесу українізації університетської освіти, тоді як система вищої технічної освіти під час їх правління не зазнала принципових змін. Зрештою, під час становлення радянської влади в Україні було запроваджено принципово нові у порівнянні з дореволюційним часом засади побудови освітньої системи, котрі полягали у встановленні жорсткого державного контролю над діяльністю вищої школи, запровадженні позитивної дискримінації у праві на здобуття вищої освіти на користь представників міського та сільського пролетаріату, спрямуванні навчального процесу технічних вишів на підготовку спеціаліста вузького профілю.

Тема даного дослідження має широкі перспективи подальшої наукової розробки, до яких, насамперед, належить вивчення розвитку вищої технічної освіти на різних етапах Революції та Громадянської війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. / відп. ред. В. І. Пітов.* – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – Ч. 1. – 395 с.
2. *Розовик Д.Ф. Становлення національної вищої освіти та науково-дослідної праці в Україні (1917–1920 рр.) / Дмитро Розовик // Етнічна історія народів Європи.* – 2001. – Вип. 8. – С. 55–58.
3. *Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010 / за ред. В. І. Ніколаєнка.* – Х.: НТУ «ХПІ», 2010. – 408 с.
4. *Днепропетровский горный институт: исторический очерк.: в 2-х кн. / под ред. А. А. Ренгевича, М. П. Теселько.* – М.: Недра, 1990. – Кн. 1. – 345 с.
5. *Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов.* – М.: АН СССР, 1991. – 392 с.
6. *История города Харькова XX столетия / А. Н. Ярмыш, С. И. Посохов, А. И. Эпштейн [и др.].* – Х.: Фолио: Золотые страницы, 2004. – 686 с.
7. *В совещании по реформе высших технических учебных заведений // Новое время.* – Петроград, 1917. – 25 апреля.
8. *Учебные дела // Новое время.* – 1917. – 23 апреля.
9. *Хроника // Речь.* – Петроград, 1917. – 14 апреля.
10. *Преобразования высших технических учебных заведений // Новое время.* – 1917. – 9 июня.
11. *Учебные дела // Новое время.* – 1917. – 7 октября.
12. *Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР / М. Г. Кукурудзяк,*

- М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – 175 с.*
13. Народження університету [Електронний ресурс] / Одеський національний політехнічний університет. – Режим доступу: <http://opi.ua/about/history/birth>
 14. Харківський обласний державний архів (далі – ХОДА). – Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 12.
 15. ХОДА. – Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 16.
 16. ХОДА. – Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 150.
 17. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. / Д. Ф. Розовик. – К.: Аквілон-Плюс, 2011. – 543 с.
 18. Лопатин Л. Н. Качество советской вузовской системы – мифы и реальность / Л. Н. Лопатин // Вопросы образования. – 2008. – № 2. – С. 186 – 199.